

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Іван Богатирьов,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
та кримінології Університету
державної фіскальної служби України

УДК 343.97

Злочинність в Україні: її ціна та соціальні наслідки

Постановка проблеми. Розглядаючи проблему злочинності в Україні її ціну та соціальні наслідки ми не повинні забувати про її історичне минуле. Ідея подолати злочинність шляхом абсолютної керованості суспільними процесами і можливості в стислі терміни сформувати особистість нової людини – будівельника комуністичного майбутнього була сформована радянською державною доктриною. Але «ідея тотальної керованості суспільством і людиною не витримала випробувань. Найвищі ідеали довелося стверджувати, як зауважує у власних дослідженнях Г. Ф. Хохряков за допомогою самих жорстоких способів» [1, с. 49].

Мабуть історія не прощає помилок, і ті репресії які вчинялися до людей не тільки не вирішили проблему злочинності, а навпаки загнали її в тіньову сторону життя суспільства. Тіньова економіка, хабарництво створили сприятливий ґрунт для зародження організованої злочинності. Спроби прикрасити дійсність, заявляючи про те, що в Радянському Союзі немає корупції, організованої та професійної злочинності, привели

не тільки до розчарування населення, а і породили правовий нігілізм, безкарність, та не спроможність держави захистити людей від злочинних проявів.

Таким чином, відбулася неузгодженість між ідеологічними установками і реаліями суспільного життя, була порушена консолідація суспільних відносин. У результаті сама радянська держава, незважаючи на потужний репресивний апарат, розсипалося на очах, показавши свою нездатність управляти суспільним процесом.

Метою статті є новий погляд на проблему злочинності в Україні її ціну та соціальні наслідки, формування на його основі алгоритму і визначення поняття ціни злочинності.

Джерельна база. В даній статті використані праці, як вітчизняних так і зарубіжних вчених, зокрема, роботи: Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Г. С. Гаверова, О. М. Джужи, А. І. Долгової, Л. С. Дубчак, В. М. Дрьоміна, Д. О. Зубова, А. П. Закалока, В. С. Зеленецького, О. Г. Колба, Я. М. Квіт-

ки, В. М. Кудрявцева, І. І. Карпеця, О. М. Костенка, Н. Ф. Кузнецової, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Є. Л. Стрельцова, Н. В. Сметаніної, А. П. Тузова, В. І. Шакуна та багатьох інших.

Проведений аналіз праць зазначених вчених, результатів емпіричних досліджень свідчать, що питання, пов'язані з ціною злочинності в Україні та її соціальними наслідками, розглядаються вченими фрагментарно, а тому вони потребують подальшої наукової розробки і вимагають свого сучасного бачення та осмислення.

Основний зміст статті. Сучасна Україна переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності, як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному. Події на майдані; зміна керівництва держави; вибори Президента країни і депутатського корпусу до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування; гібридна війна на сході; перезавантаження правоохоронної системи та суду, прийняття Верховною Радою не якісних законів, кардинально зміни суспільно-політичне і економічне життя країни за останні декілька років.

Злочинність та її соціальні наслідки не обійшли ці процеси і дуже серйозно вплинули на стан, динаміку і географію злочинності в країні. Вона сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, а алгоритму, як її нейтралізувати кримінологічна наука на жаль, не запропонувала.

Сьогодні серед адвокатів та захисників існує думка про феномен випадковості у злочинності, коли людина вчиняє злочин не бажаючи цього робити, можливо така думка має право на існування, мабуть її слід дослідити, але чому, людина, яка сідає за кермо автомобіля в нетверезому стані, що не розуміє, що такі дії

злочинні, але вибирає саме злочинну дію, злодій який вчиняє крадіжку теж розуміє, що вчиняє злочин, і так до безкінечності. То, що це теж випадковість [2, с. 87].

Варто зазначити, що злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства, вона наявна в різних суспільствах на конкретних територіях, а тому певне переосмислення наукових поглядів на злочинність та її наслідки допомагає конкретизувати її вивчення з метою вирішення конкретних практичних завдань запобігання злочинності загалом та окремими її різновидами [3, с. 25].

А тому, ми розглядаємо проблему злочинності та її соціальні наслідки, як явище яке притаманне всім країнам світу і залежить воно від суспільних відносин у сфері яких людина постійно перебуває [2]. Отже, знання про злочинність та її соціальні наслідки за нашим переконанням дозволять:

- по-перше, для нас платників податків знати реальні обсяги втрат від вчинення окремими громадянами країни кримінальних правопорушень;

- по-друге, держава знаючи ціну вчиненого злочину зможе адекватно планувати доходи і видатки у бюджеті країни, для розробки державних та регіональних програм запобігання злочинності;

- по-третє, визначити передумови формування нової концепції кримінально-правової політики, завдання якої забезпечити належний захист наших прав і свобод.

На жаль, прикладна кримінологія не розробила поки що хоча би орієнтовані розрахунки реальних збитків від злочинності, а у державі чомусь відсутня економічна мотивація до розробки методики ціни злочинності та її соціальних наслідків.

Доречно також зауважити, що у нас відсутня реальна статистика, яка шкода (пряма чи побічна) наноситься потерпілим від злочину. А ті цифри, які ми отримуємо від офіційної статистики вірити їм за нашим переконанням не слід тому, що вони не

відповідають Індексу тих втрат, і тієї шкоди, які несе людина, суспільство, держава. Тому, слід погодитися з Р. С. Веприцьким, що узагальнену методику обчислення ціни злочинності слід починати з окремого регіону, міста, району, населеного пункту та для конкретних видів злочинів, зокрема економічних, корисливих, насильницьких та інших [4, с. 31].

Цікавою для дослідження є позиція вітчизняних кримінологів В. В. Голіни і Б. М. Головкина, які вважають, що статистична ілюзія про злочинність викривляє уявлення про дійсний стан кримінальної реальності у країні [5, с. 67], а вона, на жаль, як соціальне правове явище розповсюджується на всі регіони нашої країни і, що саме прикро, нова поліція стала безсилою та неспроможною перед її проявами. Вбивство двох поліцейських в м. Дніпро це виклик безкарності, правовому нігілізму, неспроможності захистити себе і нас від злочинного середовища.

Варто зазначити, що за роки незалежності в країні у структурі злочинності з'явилися нові види її проявів, такі, як: організовані форми злочинності, корупція, комп'ютерні та Інтернет злочини, торгівля людьми, тероризм, які по суті мають корисливо-насильницьку і наркозалежну спрямованість і мотивацію на збагачення та підрив авторитету державної влади.

Поряд з тим, є помилкою, коли держава покладає запобігання злочинності тільки на правоохоронні органи, тому, що ефективність їхньої діяльності, як зауважує В. В. Лунеев також залежить від багатьох факторів і соціальних умов [10, с. 41]. До речі, соціальний захист працівників правоохоронних органів є одним з важливих аспектів підвищення престижу даної професії і стимулом роботи на імідж держави і її громадян.

Незважаючи на те, що право передбачає можливість державного примуса, насильство до злочинця, воно є малоефективним без моральної підтримки населення. Якщо насе-

лення не буде солідарним із правовими заборонами, колективно не застуджуватиме протиправні вчинки, то репресивний апарат захлинеться в боротьбі з масовими порушеннями закону.

Саме солідарність суспільства на думку поіменного вченого розмиває основу злочинності. Людина постійно здійснює пошук умов, що більше відповідають її внутрішнім потребам. Але людина – істота суспільна, і у випадку втрати почуття зв'язку із суспільством, вона буде протиставляти себе йому [10, с. 40].

Тому небезпечним є як егоїзм, що веде до втрати солідарності, розпаду суспільства, так і дуже сильне колективне почуття, що може стати гальмом прогресу, буде загрожувати свободам особи. Чим тіснішим є зв'язок між інтересом особистості та суспільства, тим меншою є ймовірність того, що людина вчинить злочин або допустить іншу форму поведінки, що відхиляється.

Отже, суспільство повинно заохочувати тих, хто дотримується правил, а не тих, хто ставить для себе ціль збагачення за будь-яку ціну. У цьому випадку не відбудеться соціальної аномії і злочин буде викликати загальний осуд. Людина може і повинна знаходити задоволення не у своєму збагаченні, а у відчутті своєї заслуженої ніші в суспільстві, у найближчому оточенні, звичайно, за умови того, що він не перебуває за межею бідності.

Завдання держави полягає в тому, щоб забезпечити соціальні умови і правові правила співіснування, гармонізувати суспільні відносини, знімаючи соціальні протиріччя і зміцнюючи солідарність суспільства. Не вирішивши даного завдання, важко очікувати підвищення соціальної активності населення у протидії злочинності, його правової підтримки [6, с. 1].

Саме високий рівень правопорядку в суспільстві як зазначає О. М. Костенко можливий тільки тоді, коли громадяни бачать у держа-

вних органах гарантів їхньої безпеки, відчувають не на словах, а на ділі, зацікавленість правоохоронних органів у розгляді й вжитті заходів щодо будь-якого правопорушення. Укриття злочинів від реєстрації з метою підвищення показників розкриття, незаконні відмови в порушенні кримінального провадження та інше «професійне» маніпулювання статистикою завдають колосальної шкоди правосвідомості населення і підштовхують суспільство до прірви правового нігілізму [7, с. 150].

Таким чином, при розробці сучасної моделі протидії злочинності і визначення її ціни та наслідків слід враховувати наступні компоненти:

1) Вид вчиненого злочину (від невеликої тяжкості до більш тяжкого і особливо тяжкого);

2) Класифікація злочинності з урахування історичного, правового, фінансово-економічного, політичного, ідеологічного, морального, медичного та соціально-психологічного критерію. Зокрема, цей компонент пов'язаний із таким соціально мінливим кримінально-правовим явищем, як парні категорії «криміналізація-декриміналізація», котрі враховують соціально динамічний характер розвитку суспільних відносин (зокрема, ліквідація колгоспного права, криміналізація кіберзлочинів тощо);

3) Вид шкоди (пряма чи побічна), яка нанесена злочинцем не тільки потерпілому, а і державі та суспільству в цілому. У такому випадку можемо говорити не лише про економічні, а і про ідеологічні умови злочинності;

4) Вартість утримання правоохоронців для протидії і запобігання злочинності. Цей компонент нами розглядається як у вузькому, так і широкому розуміннях.

5) Вартість утримання осіб під вартою на стадії досудового розслідування, судового розгляду та виконання вироку. Цей компонент набув нового погляду з прийняття у 2012 році оновленого Кримінально-процесуального закону.

6) Суми виплат потерпілим від злочину на підставі позовних заяв. Даний компонент засвідчує, що на 1 жовтня 2016 року суму які повинні відшкодувати потерпілим засуджені склала більше 55 мільйонів гривень.

7) Суми виплат за заподіяну моральну шкоду особам, які незаконно були притягнуті до кримінальної відповідальності на виконання рішень Європейського суду з прав людини. Вважаємо, що даний компонент приверне увагу держави, громадкості до розробки спеціального закону відшкодування збитків з осіб, які вчинили такі діяння.

8) Об'єднання зусиль з міжнародною спільнотою щодо спільної розробки державних та міждержавних програм протидії злочинності та її нейтралізацію.

9) Видатки на підготовку фахівців правоохоронних органів.

Наведена структурно-логічна схема вказаного алгоритму є авторським баченням на проблеми визначення, структури та соціальних чинників такої кримінологічної категорії, як «ціна злочинності». Таким чином, кримінальна політика держави в галузі стримування злочинності повинна базуватися на принципово визначеному Конституцією України правовому полі.

Разом з тим, світогляд суспільства, що визначає конкретні шляхи досягнення поставлених державі завдань, повністю ще не сформовано. А тому, розуміння причин сучасної злочинності й можливостей суспільства в її запобіганні є ключовою ланкою держави у формуванні кримінологічної політики цьому соціальному злу.

Зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність значних верств населення, що знаходяться на межі або за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти і культури, щодо їхнього життєзабезпечення, розвитку та соціалізації є наслідком того, що ріст такого соціального явища, як злочинність викликає природне занепокоєння

громадян за своє життя, благополуччя сім'ї і безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики у сфері її запобігання.

Ми поділяємо думки вітчизняних кримінологів, що злочинність сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, а методики, на жаль, реального розрахунку нанесеного злочинністю шкоди особі, державі і суспільству в Україні немає.

Єдине джерело де ми можемо побачити конкретну цифру, це державна правова статистика у якій саме визначено пряму шкоду нанесену потерпілому у результаті вчиненого відносно нього конкретного виду злочину. Так, заданими Генеральної прокуратури України відповідно сума матеріальних збитків від кримінальних правопорушень у 2015 році становила 7 мільярдів 9 мільйонів 214 тисяч гривень із них державі та територіальним громадам 5-ть мільярдів 32 мільйона 48 тисяч гривень [8].

За нашими прогнозами у 2016 році враховуючи зріст злочинності дана цифра буде ще більшою. У порівнянні з Республікою Казахстан, согласно сведений Комитета правовой статистики и специальных учетов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, в 2015 году установленная сумма, причиненного правонарушением вреда, составила свыше 245 млн. тг, из них государству – более 200 млн. тг, юридическим лицам – свыше 15 млн. тг и физическим лицам – свыше 29 млн. тг [9].

Вивчаючи проблему злочинності її ціну та соціальні наслідки у нас виникло багато питань, вирішення яких слід розпочати з того, як оцінити моральну шкоду від конкретного злочину, як визначити його майбутні наслідки, і яка реальна ціна заподіяних збитків від вчиненого злочину.

На ці, та інші питання однозначної відповіді нема, але у 2009 році

російські вчені кримінологи В. В. Лунеев [10, с. 39], М. М. Бабаєв, В. Є. Квашис [11, с. 247] у наукових статтях запропонували розглядати дану проблему через призму вчинення конкретного злочину та зацікавленість держави мати економічну мотивацію щодо ціни вчиненого злочину.

Доречно наголосити, що в Україні дана проблема була предметом наукового пошуку В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Н. В. Сметаніної, Р. С. Веприцького, які вважають, що ціна злочинності – це якісно кількісний показник тієї шкоди і витрат суспільства, які є наслідком її злочинних проявів. Сумарне (у грошовому еквіваленті) визначення «ціни» злочинності на думку поіменних вчених навряд чи можливе, оскільки існують такі втрати, які математичному підрахунку не підлягають (наприклад вбивство, тяжкі тілесні ушкодження тощо) [5, с. 62; 4, с. 31].

Ми вважаємо, що наведений перелік складників ціни злочинності є неповним, і розширений варіант такого набору в поданому нижче алгоритмі дозволить кримінологам врахувати їх в подальшому науковому пошуку. Крім того, вивчення ціни злочинності і шкоди яка нею нанесена особі, державі, суспільству необхідно знати не тільки з правової точки зору, а і з позиції того, що кожен вчинений злочин в країні має свою власну «ціну», а тому вона потрібна не тільки для потерпілих, а і для всіх нас, як платників податків.

Отже, розглядаючи оцінку вартості вчиненого злочинцем злочину, ми також повинні враховувати всі його фактори: моральні, майнові, фізичні, психологічні, саме оцінка яких дозволить простежити рух витрат потерпілого та держави на всіх стадіях кримінального провадження. Висновок. Узагальнюючи вищевикладене робимо такі висновки:

- по-перше, дослідження проблем ціни злочинності в Україні показує, воно в прикладній кримінологічній

теорії залишається поки, що однією з найменш розробленою;

- по-друге, ціна злочинності в Україні – це система соціально-правових факторів, які негативно впливають на основи національної

безпеки та державотворчий процес, виражені у якісно кількісних показниках тієї шкоди і витрат суспільства, які виникли у наслідок її злочинних проявів.

Список використаних джерел

1. *Хохряков Г. Ф.* Криминология: Учебник / Г. Ф. Хохряков. – М.: Юрист, 2002. – 544 с.
2. *Богатирьов І. Г.* Проблема ціни злочинності в Україні / І. Г. Богатирьов // Сучасна криминологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. криминології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 груд. 2016 р.) / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкина. – Харків : Право, 2016. – С. 87–89.
3. *Богатирьов І. Г.* Криминологія: навчальний посібник / І. Г. Богатирьов. – К.: ВД «Дакор». 2016. – 140 с.
4. *Веприцький Р. С.* Феноменологія злочинності в регіоні: автореферат дис... д-ра. юрид. наук.: спец. 12.00.08 "кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / Веприцький Роман Сергійович. – Харків, 2016. – 40 с.
5. *Криминологія: підручник* / В. В. Голіна, Б. М. Головкин, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. – Х.: Право, 2014. – 440 с.
6. *Литвинов О. М.* Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): автореферат дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 "кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / Литвинов Олександр Миколайович. – Харків: ХНУВС, 2010. – 39 с.
7. *Костенко О. М.* Концепція модернізації криминології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» криминології) / О. М. Костенко // Право України. – 2009. – № 7. – С. 39–42.
8. *Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/>
9. *Сведения об установленной сумме материального ущерба и его возмещаемости по оконченным уголовным делам* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>
10. *Лунеев В. В.* Социальные последствия, жертвы и цена преступности / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2009. – № 1. – С. 39–41.
11. *Бабаев М. М.* Цена преступности: проблемы теории и практики / М. М. Бабаев, В. Е. Квашиш // Российский криминологический взгляд. – 2009. – № 2. – С. 247.

Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: її ціна та соціальні наслідки

У статті піднята актуальна криминологічна проблема: «злочинність в Україні її ціна та соціальні наслідки». Показаний алгоритм ціни злочинності і сформульовано її поняття. Доведено, що проблема ціни злочинності в Україні в прикладній криминологічній теорії залишається поки, що однією з найменш розробленою.

Ключові слова: злочинність, ціна, соціальні наслідки, алгоритм.

Богатырев И. Г. Преступность в Украине: ее цена и социальные последствия

В статье поднята актуальная криминологическая проблема: «преступность в Украине ее цена и социальные последствия». Показан алгоритм цены и дано ее определение. Определено, что проблема: цены преступности в Украине, в прикладной криминологической теории остаётся менее разработанной.

Ключевые слова: преступность, цена, социальные последствия, алгоритм.

Bohatyrov I. Crime in Ukraine: its price and social consequences

Current criminological problem: «crime in Ukraine its price and social consequences» is reveal in the article. The algorithm of price of crime was shown and its concept was formulated. It is proved that the problem of price of crime in Ukraine in criminology applied theory remains one of the least developed.

Key words: crime, price, social consequences, the algorithm.